

8-1-2020

HOW TO USE LOCAL BUDGET?

S. Ismoilova
Fergana State University

Follow this and additional works at: <https://uzjournals.edu.uz/interfinance>

Recommended Citation

Ismoilova, S. (2020) "HOW TO USE LOCAL BUDGET?," *International Finance and Accounting*: Vol. 2020 : Iss. 4 , Article 5.

Available at: <https://uzjournals.edu.uz/interfinance/vol2020/iss4/5>

This Article is brought to you for free and open access by 2030 Uzbekistan Research Online. It has been accepted for inclusion in International Finance and Accounting by an authorized editor of 2030 Uzbekistan Research Online. For more information, please contact sh.erkinov@edu.uz.

С.Я.Исмоилова
Фарғона Давлат университети

МАҲАЛЛИЙ БЮДЖЕТЛАР МАБЛАҒЛАРИДАН ҚАНДАЙ ФОЙДАЛАНАЯПМИЗ?

Мақолада маҳаллий бюджет маблағлари қандай сарфланаётганлиги Фарғона вилоятида 2010, 2014-2019 йиллар кесимида ўтказилган молиявий назорат тадбирлари натижалари бўйича таҳлил қилинган. Олинган хулосалар асосида маҳаллий бюджетлар маблағларини самарали сарфлашни таъминлашнинг тўрт йўналиши ва уларга тегишли бўлган муаммолар ёритилган.

Таянч сўз ва иборалар: маҳаллий бюджет, назорат тадбирлари, молиявий хатоликлар, Пул маблағлари ва моддий бойликлар камомади, Ноқонуний харажат ва ортиқча тўловлар

HOW TO USE LOCAL BUDGET?

The article analyzes how local budget funds are spent based on the results of financial control measures carried out in the Ferghana region in 2010, 2014-2019. Based on the conclusions, four directions of ensuring effective spending of local budgets and related problems are considered.

Keywords: local budget, control measures, financial mistakes, deficit of monetary and material welfare, illegal expenditures and overpayment

Кириш

Бозор иқтисоди ва унга тегишли бўлган муносабатларнинг мамлакатимиз ижтимоий-иқтисодий ҳаётига шиддат билан кириб келганига ҳам чорак асрдан кўпроқ вақт бўлди. Бу иқтисод ва унга тегишли бўлган иқтисодий муносабатлар, энг аввало, ҳар қандай маблағларнинг самарали сарфланишини тақозо этади. Шу боисдан, аксинча тарзда иш тутиш унинг иқтисодий табиатига мутлақо зид ҳисобланади. Бу билдирилган фикр маблағнинг кимга тегишли эканлиги ёки фаолият кўрсатишнинг у ёки бу шаклига боғлиқ эмас.

Маҳаллий бюджетлар даромадлари таркибини барқарорлаштириш, тўлов интизомига риоя этиш, солиқларнинг бюджет тизими бўғинлари ўртасида тақсимланиш механизмини такомиллаштириш, солиққа оид қонунбузарликларга барҳам бериш ва уларнинг олдини олиш бугунги кундаги короновирус пандемияси натижаси ўлароқ иқтисодий инқироз шароитида маҳаллий бюджет даромадларини шакллантириш жараёнини самарали бошқаришнинг асосий йўналишларини ёритиш каби масалалар муҳим, мукаммал ечимни талаб қилувчи долзарб масалалардан бири бўлиб турибди.

Хусусий сектор вакилларининг аксарият қисми Ўзбекистонда ҳам маблағларни қандай сарфлаш лозимлиги масаласига нисбатан ўз қарашларини аллақачон шакллантириб улгурганлиги амалиётдан кўриниб турибди. Бошқа шароитлар тенг бўлган тақдирда, ўзларига тегишли бўлган маблағларнинг

самарали сарфланишини уддалаётган тадбиркорлик субъектлари муваффақиятга эришмоқдалар. Бунинг натижаси аксинча бўлаётганлар эса, секин-асталик билан бўлса-да, барибир таназзулга йўл тутмоқдалар. Ана шундай вазиятда бюджет ва айниқса, маҳаллий бюджетлар маблағларидан амалиётда қандай фойдаланаяпмиз, деган саволга аниқлик киритиш муҳим аҳамиятга эга.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили

Маҳаллий бюджетлар даромадлари ва харажатларини самарали бошқаришни хорижий олимлар С.Фишер, П.Самуэльсон, Стенли Л.Брю, А.Лаффер, В.Романовский, Безденежных А.В., Малишева В.И, Агаян Ш. А., Новожилова Т.Н., Морозов И.А, Ерлина Зайнал Абидин Тариган, Шри Муляни, Искандар Муда ва бошқалар томонидан ўрганилган. Жумладан, П.Самуэльсон маҳаллий бюджетлар харажатлари тақсимоти, юқори бюджетдан олинган субсидиялар, солиққа тортиш муаммолари тўғрисида ўзининг “Экономикс” китобида фикр билдирган. Маҳаллий бюджет даромадларини шакллантириш билан боғлиқ муаммолар ҳамда уни шакллантириш жараёни билан боғлиқ қонунчилик базасини такомиллаштириш бўйича В.Романовский, Безденежных А.В., Малишева В.И, Агаян Ш. А.[3] таклифлар ишлаб чиқишган, Новожилова Т.Н., Морозов И.А.лар маҳаллий даромадларнинг шаклланиши ва ривожланишида молиявий хавфсизлик масалаларида бюджетлараро тизимни яхшилашга имкон берувчи механизмни таклиф қилганлар.[4] Ерлина Зайнал Абидин Тариган, Шри Муляни, Искандар Муда маҳаллий бюджет сифатини ошириш, маҳаллий ресурслардан оқилона фойдаланиш, шаклланган бюджет маблағларидан умумжамиат эҳтиёжлари учун фойдаланиш, маҳаллий бюджетларни шакллантириш тамойиллари каби масалаларни тадқиқ қилганлар.[5] Шунингдек, Ўзбекистонлик олимлар М.Шарифходжаев, А.Ваҳобов, Т.Маликов, О.Олимжонов, А.Жўраев, Қ.Яҳёев, Э.Гадоев, И.Ниязметовлар томонидан маҳаллий бюджет даромадларини шакллантириш, харажатларини оптималлаштириш масалалари ўрганилган. Жумладан, А.Ваҳобов, Т.Маликов “Молия” дарслигида молия тизимининг асосий соҳаларидан бири бўлган маҳаллий молия, маҳаллий бюджет ва унинг таркиби, давлат ва маҳаллий бюджет олдида турган ҳал этилиши керак бўлган муаммолар масалаларини тадқиқ қилганлар. Хусусан, таниқли олим А.Жўраевнинг илмий ишида маҳаллий бюджет даромадларини шакллантиришнинг долзарб муаммолари таҳлил қилинган.[6] Шунингдек, И.Ниязметов илмий иши солиққа тортиш механизмларини такомиллаштириш орқали маҳаллий бюджет барқарорлигини таъминлаш йўлларига бағишланган.[7]

Таҳлил ва натижалар

Бюджет маблағларининг қандай сарфланаётганлиги масаласига бефарқ қарашга ҳеч кимнинг ҳаққи йўқ. Зеро, бу ўринда гап, аслида, солиқ тўловчиларнинг маблағлари ҳисобидан бюджетда шакллантирилган маблағларнинг қандай сарфланаётганлиги хусусида кетмоқда. Шунинг учун ҳам бу маблағларнинг сарфланиши масаласига жамиятнинг ҳар бир аъзоси ўз

маблағларининг қандай сарфланаётганлигига қандай муносабатда бўлса, худди шундай муносабатда бўлиш зарур [1]. Бунинг боиси шундаки, бу ўринда энг аввало, миллионлаб эмас, балки миллиардлаб ва ҳатто триллионлаб микдордаги маблағларнинг қандай сарфланаётганлиги ҳақида гап кетади. Буни эса амалда тегишли назорат тадбирларини ўтказиш орқали аниқлаш мумкин. Ўз навбатида, бундай назорат тадбирларини ҳар бир вилоят, шаҳар ёки туман кесимида амалга ошириш мумкин. Бу ўринда биз ушбу масалани Фарғона вилояти мисолида кўриб чиқишга ҳаракат қиламиз. Шунинг учун ҳам қуйида келтирилаётган 1-жадвал (навбатдаги бетга қаранг) маълумотларида республикамизнинг энг илғор вилоятларидан бири ҳисобланган Фарғона вилоятида 2010, 2014-2019 йиллар кесимида ўтказилган назорат тадбирлари натижалари келтирилмоқда. Унда келтирилган ҳар бир кўрсаткични таҳлил қилиш, фикримизча, Фарғона вилояти мисолида маҳаллий бюджетлар маблағларидан амалиётда қандай фойдаланилаётгани, деган саволга аниқлик киритиш имконини беради.

1-жадвал маълумотларини[2] таҳлил қилар эканмиз, маҳаллий бюджетлар маблағларидан амалиётда қандай фойдаланилаётганлигини аниқлашга хизмат қилувчи бир неча хулосаларни чиқаришимиз мумкин. Назаримизда, уларнинг энг муҳимлари қуйидагилардан иборат:

1. Ҳатто сиртдан юзаки қараб, Фарғона вилояти миқёсида ўтказилган назорат тадбирлари сонига нисбатан эътиборнинг берилиши ҳам маҳаллий бюджетлар маблағларидан фойдаланиш борасида аҳволнинг соғлом эмаслигини кўрсатади. Айрим йилларда (масалан, 2014-2015 йилларда) икки мингга яқин, бошқа баъзи йилларда эса (масалан, 2016 йилда) ундан ортиқ назорат тадбирларининг ўтказилганлигини буни яққол тасдиқлайди. Ҳатто, назорат тадбирларини кескин қисқартириш сиёсати амалга оширилган 2018 йил давомида ҳам 250 га яқин назорат тадбирларининг ўтказилиши ҳам шу хулосани тасдиқлашга хизмат қилади. Бунинг устига, турли йилларда сони жиҳатдан бири-биридан кескин фарқ қилувчи (масалан, 2010 йилда 1176 та ва 2016 йилда эса 2339 та, деярли икки баробар кўп) назорат тадбирларининг ўтказилиши ҳам бу ерда ҳамон ечилишини кутаётган муаммоларнинг борлигидан далолат беради. Зеро, маҳаллий бюджетлар маблағларидан самарали фойдаланиш масаласи тўлиқ ҳал қилинганда бундай назорат тадбирларини ўтказишга ҳожатнинг қолмаслиги олдиндан маълум;

2. Жадвалда келтирилган ва Фарғона вилоятида маҳаллий бюджетлар маблағларидан қандай фойдаланилаётганлигини аниқлаш мақсадида ўтказилган молиявий назорат тадбирлари натижаларини характерловчи иккинчи кўрсаткич, яъни молиявий хатоликлар аниқланмаган назорат

**Фарғона вилоятида 2010, 2014-2019 йиллар кесимида ўтказилган
молиявий назорат тадбирлари натижалари**

Т/р	Кўрсаткичлар	Йиллар						
		2010	2014	2015	2016	2017	2018	2019
1.	Ўтказилган назорат тадбирлари сони	1176	1844	1 798	2 339	1 161	249	775
2.	Молиявий хатоликлар аниқланмаган назорат объектлари сони	249	260	125	281	262	48	40
	Уларнинг ўтказилган назорат тадбирлари сонидagi улуши	21,17	14,10	6,95	12,01	22,57	19,28	5,16
3.	Молиявий хатоликлар аниқланган назорат объектлари сони	927	1584	1673	2058	899	201	535
	Уларнинг ўтказилган назорат тадбирлари сонидagi улуши	78,83	85,90	93,05	87,99	79,43	80,72	94,84
4.	Аниқланган молиявий хатоликлар суммаси, млн. сўм	1470,0	6379,3	10811,1	13144,1	14113,3	3305,4	8382,7
5.	Пул маблағлари ва моддий бойликлар камомати ва ўзлаштиришлар, млн. сўм	346,1	2802,1	4786,7	3284,6	4083,9	1245,7	1550,1
	Уларнинг аниқланган молиявий хатоликлар суммасидagi улуши, %	23,54	43,92	44,28	24,99	28,94	37,69	18,5
6.	Ноқонуний харажат ва ортиқча тўловлар, млн. сўм	1124,0	3577,2	6024,4	9859,5	10029,3	2059,7	6832,6
	Уларнинг аниқланган молиявий хатоликлар суммасидagi улуши, %	76,46	56,08	55,72	75,01	71,06	62,31	81,5
7.	Тикланган маблағлар, млн. сўм	1351,6	5084,4	9498,5	12026,6	11106,4	2631,5	7550,0
	Уларнинг аниқланган молиявий хатоликлар суммасидagi улуши, %	91,95	79,70	87,86	91,50	78,69	79,61	90,1

Манба: Фарғона вилоят молия бошқармаси маълумотлари асосида муаллиф томонидан тайёрланди.

объектлари сони ҳамда уларнинг ўтказилган назорат тадбирлари сонидagi улуши орқали ифодаланган натижалардан дарак берувчи рақамлар, фикримизча, иккиёқламалик характерга эга:

а) назорат тадбирлари ўтказилган-у, лекин молиявий хатоликлар аниқланмаган назорат объектлари сонининг Фарғона вилояти бўйича 40 тадан (2019 йил) 281 тагачани (2016 йил) ташкил этганлиги ёки улар ўтказилган назорат тадбирлари сонидagi улушининг 5,16%дан (2019 йил) 22,57%гача (2017 йил) етиб борганлиги қувонарли ҳол, албатта. Чунки бу рақамлар шу ҳолатда маҳаллий бюджетлар маблағларидан самарали сарфланганлигини, энг умумий тарзда бўлса-да, кўрсатади. Шунингдек, бу рақамлар, амалиётда бюджет маблағларидан самарали фойдаланишнинг уддасидан чиқиш мумкинлигидан ҳам дарак беради. Буларнинг барчасини ижобий ҳолат сифатида эътироф этиш мақсадга мувофиқ;

б) иккинчи томондан, шу 2-кўрсаткич орқали ифодаланувчи рақамлар Фарғона вилояти бўйича шунча сондаги ва шунча улушдаги назорат тадбирларининг бесамар ўтказилганлигини ҳам билдиради. Чунки, юқоридаги рақамлардан келиб чиқиладиган бўлса, кейинги йилларда, масалан, 281тагача ўтказилган молиявий назорат тадбирлари натижасиз тугаган ёки худди шундай натижа билан тугаган молиявий назорат тадбирларининг ҳиссаси жами ўтказилган молиявий назорат тадбирларига нисбатан қарийб 3/1 ҳиссани ташкил этмоқда. Бундай вазиятда агар ўтказилаётган молиявий назорат тадбирларининг маълум бир қисми натижасиз тугаётган бўлса, у ҳолда айнан шу объектларда бундай назоратни ўтказиш мақсадга мувофиқми ёки йўқми, деган саволни кун тартибига кўядики, у ўзининг объектив ва холисона жавобига эга бўлмоғи лозим. Бундан кўришиб турибдики, маҳаллий бюджетлар маблағларидан самарали фойдаланишни таъминлаш мақсадида объектларда ўтказилаётган ёки ўтказилиши режалаштирилаётган молиявий назорат масалаларида муаммолар мавжуд ёки улар такомиллаштирилишга муҳтож. Фикримизча, сўнгги бир неча йиллар давомида узлуксиз равишда бюджет интизомига қатъий риоя этиб келаётган ва бюджет маблағларининг самарали сарфланишини таъминлашга эришган субъектларда молиявий назорат тадбирларини ўтказиш ўзининг иқтисодий (молиявий) маъносига эга эмас;

3. Маҳаллий бюджетлар маблағларидан амалиётда қандай фойдаланилаётганлигини аниқлаш мақсадида Фарғона вилояти бўйича ўтказилган молиявий назорат тадбирларининг маълум маънодаги натижадорлигини ифодалашда 1-жадвалда келтирилган 3-кўрсаткич, яъни молиявий хатоликлар аниқланган назорат объектлари сони ва уларнинг ўтказилган назорат тадбирлари сонидagi улуши хизмат қилади. Улардан кўришиб турибдики, шу йиллар давомида ҳар бир йил бўйича ўтказилган молиявий назорат тадбирларининг 78,83% дан (2010 йил) 94,84%гача (2019 йил) бўлган қисмида молиявий хатоликлар аниқланган. Гарчи аҳволнинг шундай эканлиги маҳаллий бюджетлар маблағларидан қандай фойдаланилаётганлигига якуний хулоса чиқариш учун етарли бўлмаса-да, ушбу кўрсаткич даражасининг ана шундай эканлиги бу йўналишдаги аҳволга баҳо беришда, бизнингча, ўз ўрнига эга. Ўтказилган ҳар 10 та молиявий назорат тадбирларидан 7 таси ёки 9

тасида молиявий хатоликларга йўл қўйилаётганлиги аниқланаётган бўлса, бу нарса Фарғона вилояти маҳаллий бюджетлари маблағларидан самарасиз фойдаланилаётганлигини тасдиқлаш учун етарлидир;

4. Амалиётда маҳаллий бюджетлар маблағларидан маълум даражада нооқилона ва самарасиз сарфланаётганлигини тасдиқловчи далиллардан бири ўтказилган молиявий назорат тадбирлари натижасида аниқланган молиявий хатоликлар суммасидир. Унинг даражаси таҳлил қилинаётган йиллар давомида Фарғона вилояти бўйича 1 470,0 млн. сўмдан (2010 йил) 14 113,3 млн. сўмгача етиб борган. Гап бу ўринда биргина вилоят миқёсида миллиардлаб ёки ўнлаб миллиардлаб миқдордаги маблағларнинг молиявий хатоликларга йўл қўйиб сарфланаётгани тўғрисида кетаётгани эътиборга олинadиган бўлса, муаммонинг нақадар долзарблиги янада намоён бўлади;

5. Аниқланган молиявий хатоликлар таркибининг биринчи қисми пул маблағлари ва моддий бойликлар камомати ва ўзлаштиришлар кўринишига эга бўлиб, уларнинг даражаси таҳлил қилинаётган давр оралиғида 346,1 млн. сўмдан (2010 йил) 4 786,7 млн. сўмгачани (2015 йил) ташкил этмоқда. Уларнинг аниқланган молиявий хатоликлар суммасидаги улуши эса шу даврда 23,54%дан (2010 йил) 44,28%гача (2015 йил) етиб бормоқда. Бунинг устига, ана шу кўрсаткичнинг сўнгги 4 йил ичида 24,99%дан (2016 йил) 39,92%гача (2019 йил) ортиб борганлиги ташвишли ҳол ҳисобланади. Шунингдек, маҳаллий бюджетлар маблағларининг камоматига йўл қўйилганлигини ва уларнинг қонунга зид равишда ўзлаштирилганлигини ҳеч нарса билан изоҳлаб бўлмайди;

6. Фарғона вилояти бюджети доирасида аниқланган молиявий хатоликларнинг иккинчи қисми ноқонуний харажат ва ортиқча тўловлар билан боғлиқ. Уларнинг қўлами таҳлил йиллари давомида 1 124,0 млн. сўмдан (2010 йил) 10 029,3 млн. сўмгача (2017 йил) тебранган. Ноқонуний харажат ва ортиқча тўловлар, 1-жадвал маълумотларидан кўриниб турганидек, аниқланган молиявий хатоликларнинг асосий қисмини ташкил этиб, уларнинг салмоғи шу даврда бу хатоликларнинг 55,72%дан (2015 йил) 76,46%гача (2010 йил) қисмини ташкил этган. Гарчи сўнгги 4 йил давомида ноқонуний харажат ва ортиқча тўловларнинг аниқланган молиявий хатоликлар умумий суммасидаги улуши йилдан йилга муттасил пасайиш тенденциясига (2016 йилдаги 75,01%дан 2019 йилдаги 60,08%га) эга бўлса-да, барибир бу салмоқнинг юқори даражада қолаётганлиги бу масалада эътиборнинг аввало нима қаратилиши лозимлигидан дарак берапти;

7. Жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, Фарғона вилояти доирасида бюджет маблағларидан қандай фойдаланилганлигини аниқлаш мақсадида ўтказилган молиявий назорат тадбирлари натижасида аниқланган молиявий хатоликларнинг катта қисмини қайта тикланишига муваффақ бўлинган. Қайта тикланган маблағларнинг суммаси шу даврда 1 351,6 млн. сўмдан (2010 йил) 12 026,6 млн. сўмгача (2016 йил) етиб борган. Умуман олганда эса, таҳлил ишлари амалга оширилган даврда ўз ўрнига қайта тикланган бюджет маблағларнинг аниқланган молиявий хатоликлар суммасидаги салмоғи 78,69%дан (2017 йил) 91,95%гачани (2010 йил) ташкил этган. Шундай бўлишига қарамадан, бизнингча, бундан хотиржам бўлишга асло ўрин йўқ. Чунки,

кўриниб турганидек, бу вазиятда ҳам бюджет маблағларини тўлиқ қайта тиклашнинг иложи бўлмаяпти. Зеро, молиявий назорат тадбирлари натижасида аниқланган молиявий хатоликларнинг айрим йилларда деярли 10,0%дан тортиб (масалан, 2010, 2015, 2016 ва 2019 йилларда) ҳатто 20,0% гачасини (масалан, 2014, 2017 ва 2018 йилларда) ҳам қайта тиклашнинг иложи бўлмаган.

Хулоса ва таклифлар

Бизнингча, юқорида келтирилган 1-жадвал маълумотларини таҳлил қилиш натижасида, шак-шубҳасиз, чиқарилиши лозим бўлган хулосаларнинг энг муҳимлари ана шулардан иборат. Хўш, энди уларга таянган ҳолда “Маҳаллий бюджетлар маблағларидан қандай фойдаланаяпмиз?”, - деган саволга қандай умумий жавобни бериш мумкин? Фикримизча, жавобларни умумлаштириб, қисқача қуйидагича ифодалаш мумкин: а) амалиётда маҳаллий бюджетлар маблағларидан тўлиқ самарали фойдаланишнинг иложи бўлмаяпти; б) бюджет маблағларидан фойдаланишда молиявий хатоликларга йўл қўйилмоқда; в) молиявий хатоликлар пул маблағлари ва моддий бойликлар камодади ва ўзлаштиришлар ҳамда ноқонуний харажат ва ортикча тўловлар кўринишигина намоён бўлмоқда; г) амалиётда бюджет маблағларидан фойдаланиш борасида йўл қўйилган молиявий хатоликлар натижасида ноқонуний сарфланган бюджет маблағларини тўлиқ қайта тиклашнинг иложи бўлмаяпти ва ҳ.к.

Демак, булардан кўриниб турибдики, масала кун тартибига маҳаллий бюджетлар маблағларидан самарали сарфлашни таъминлаш йўналишида қўйилар экан уни, энг камида, ана шу тўрт йўналишга тегишли бўлган муаммоларни ҳал қилмасдан туриб удалашнинг иложи йўқ. Ўз навбатида, уларнинг ҳар бири эса алоҳида-алоҳида ва чуқур ҳамда атрофлича илмий-тадқиқот ишларини амалга оширишни тақозо этади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ваҳобов А., Маликов Т. “Молия; умумназарий масалалар” ўқув қўлланма Тошкент, “IQTISOD-MOLIYA”, 2008 й. 316 б.
2. Фарғона вилоят молия бошқармаси маълумотлари.
3. Агаян, Ш. А., Мурадова, С. Г., & Пирская, Е. В. (2014). Актуальные проблемы формирования доходной части муниципальных бюджетов. Управление экономическими системами: электронный научный журнал, (3 (63)), 36.
4. Новожилова Т.Н., & Морозов И.А. (2012). Финансовая обеспеченность местных бюджетов: проблемы и пути решения. Экономический анализ: теория и практика, (14), 23-29.
5. Erlina, Z. A. T., Mulyani, S., Maksun, A., & Muda, I. The role of conflict of interest in improving budget quality in local government. International Journal of Civil Engineering and Technology (IJCIET) Volume 9, Issue 9, September 2018, pp. 696–707
6. Жўраев А. Давлат бюджети даромадларини шакллантиришнинг долзарб муаммолари. и.ф.д. илмий даражасини олиш учун ёзилган дисс. автореферати. –Т.: ДЖҚА. 2005. –38 б.

7. Ниязметов И. Солиққа тортиш механизмларини такомиллаштириш орқали солиқ тизими барқарорлигини таъминлаш. иқт.фан.док. дисс. автореферати. –Т.: БМА. 2018. –70 б